

14

idei
ale lui

Ludwig Wittgenstein

Gheorghe Ștefanov (n. 1972) este lector universitar la Facultatea de Filozofie a Universității din București, ținând, printre altele, cursuri de introducere în filozofie, gândire critică, epistemologie, filozofia limbajului, filozofia logicii, filozofia științei, filozofia tehnologiei, filozofia religiei, precum și cursuri speciale despre Wittgenstein, Aristotel și Platon. Din anul 2001, este doctor al Universității din București, cu o teză despre filozofia lui Wittgenstein. A efectuat stagii de cercetare la Oxford (în 1998 și 1999) și la Berlin (în 2002, în cadrul unui program special de burse al fundației Alexander von Humboldt). Este membru al Societății Române de Filozofie Analitică și al Society for Philosophy of Agency. A publicat în țară și în străinătate articole din aria sa de interese, editând (în colaborare) mai multe lucrări de specialitate: *Teoria cunoașterii* (Editura Universității din București, 1999, 2005), *Ludwig Wittgenstein în filozofia secolului XX* (Editura Polirom, 2002), *Introducere în teoria cunoașterii științifice* (Editura Universității din București, 2004), *Problema minte-creier în neuroștiința cogniției* (Editura Universității din București, 2013).

Traduceri: A.C. Grayling, *Wittgenstein* (Humanitas, 1996, 2006), Jonathan Dancy și Ernest Sosa (editori), *Dicționar de filozofia cunoașterii* (Editura Trei, vol. I, 1999, vol II, 2001; în colaborare), Ludwig Wittgenstein, *Câteva remarci asupra formei logice* (Humanitas, 2010).

gheorghe
ștefanov

14

idei
ale lui

Ludwig Wittgenstein

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Cătălin Cioabă
Coperta: Răzvan Luscov
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Emilia Ionașcu

Tipărit la Proeditură și Tipografie

© HUMANITAS, 2013

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ȘTEFANOV, GHEORGHE
14 idei ale lui Ludwig Wittgenstein / Gheorghe
Ștefanov. – București: Humanitas, 2013
ISBN 978-973-50-3944-8
14(436) Wittgenstein, L.
929 Wittgenstein, L.

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

Cuprins

<i>Scurtă introducere</i>	7
1. Propozițiile noastre oglindesc realitatea	11
2. Filozofia e o încercare de a depăși limitele limbajului	22
3. Nu am învățat să vorbim punând în corespondență cuvinte și obiecte.	29
4. Limbajul nu e un sistem abstract de semne	36
5. Înțelesul cuvintelor constă tocmai în utilizarea lor	43
6. Limbajul nostru e întrepătruns cu viața noastră.	53
7. Unele lucruri nu au o esență a lor	60
8. Nu pot vorbi despre ceva care îmi e accesibil doar mie.	68
9. Minte e o iluzie	77
10. În principiu, nu ni se poate arăta niciodată până la capăt că am încălcat o regulă	87

6 CUPRINS

11. Filozofia tradițională e un joc gratuit	96
12. Putem avea certitudini fără să avem cunoaștere	106
13. Credința religioasă nu e în conflict cu știința	114
14. Ne aflăm pe un drum greșit	123

Scurtă introducere

Am încercat, în rândurile care urmează, să prezint într-o formă accesibilă câteva dintre cele mai importante gânduri ale lui Ludwig Wittgenstein, fără să le diluez prea mult. Probabil că, dacă Wittgenstein însuși ar citi această carte, ar fi furios. Pretenția mea că reușesc să vă comunic în câteva zeci de pagini unele idei la care el a reflectat toată viața, refuzând să accepte că ar fi fost înțeles chiar și de unii dintre cei mai inteligenți interlocutori din vremea sa, i s-ar părea, probabil, prostească.

În plus, chiar dacă Wittgenstein ar accepta, printr-un miracol, că am reușit să îl înțeleg și să exprim această înțelegere într-un mod satisfăcător, el tot ar putea fi împotriva unei asemenea cărți, dacă ar vedea în ea o lucrare similară textelor de popularizare a științei din vremea sa – rolul acestora, după el, ar fi „să vă facă să credeți că înțelegeți un lucru pe care, de fapt, nu-l înțelegeți și să

satisfacă ceea ce eu cred că este una dintre cele mai ieftine dorințe ale omului modern, și anume curiozitatea superficială cu privire la ultimele descoperiri ale științei“¹.

În fine, o altă reacție critică pe care o pot anticipa vine din partea unor oameni care s-au familiarizat îndelung cu gândirea lui Wittgenstein. Aceștia mi-ar putea atrage atenția că multe dintre cele mai incisive idei produse de gânditorul austriac reprezintă atacuri la adresa altor concepții filozofice. Din această perspectivă, chiar dacă eu aș reuși să fac inteligibile pentru dumneavoastră anumite idei ale lui Wittgenstein, acest lucru nu vă va folosi la nimic, întrucât nu sunteți filozofi de profesie.

Sunt conștient de toate acestea. Nu cred, totuși, că prejudecățile filozofice atacate de Wittgenstein aparțin doar filozofilor. Asemeni multor alte gânduri apărute la început în mințile unor filozofi, acestea s-au răspândit, treptat, în gândirea comună. De asemenea, nu cred că o carte de filozofie care se adresează unui public nespecializat ar trebui neapărat să semene cu o carte de popularizare a științei. Nu urmăresc să vă satisfac vreo curiozitate

1. Ludwig Wittgenstein, „O conferință despre etică“, în: Mircea Flonta (coord.), *Filozoful – Rege?*, Humanitas, București, 1992, p. 45.

superficială, și nici să vă dau impresia că înțelegeți subiecte filozofice absconse. Sunt convins, în ciuda anumitor idiosincrazii intelectuale pe care le-a avut Wittgenstein, că miza gândirii sale poate fi înțeleasă și comunicată suficient de bine încât orice om educat să poată profita din întâlnirea cu filozofia lui. Iar profitul îl văd, ca și el, în reflecțiile pe care le-ați putea avea singuri citind rândurile următoare.

Propozițiile noastre oglindesc realitatea

Îmi închipui că unii dintre cititori vor reacționa imediat, spunând că nu Wittgenstein a avut această idee. Alții vor fi poate chiar revoltați – ideea pusă aici pe seama lui Wittgenstein nu e nici măcar corectă. Unele dintre propozițiile noastre pot fi false. Iar atunci, cum poate o minciună să oglindească realitatea?

Totuși, trebuie ca între ceea ce spunem noi și lumea înconjurătoare să existe o legătură, nu? Altfel, comunicarea dintre noi nu ar fi posibilă. În lipsa unei corespondențe, toate schimburile noastre de replici s-ar reduce la un dialog al surzilor: „Cât e ceasul? – Prima la dreapta. – Așa de târziu? – Cu plăcere!“

Ideea unei corespondențe între propozițiile noastre și fapte au avut-o și filozofii greci. Pentru Aristotel, de pildă, toate propozițiile – sau toate judecățile noastre, cum le-ar fi spus el – aveau

forma subiect-predicat. „Subiect“ și „predicat“ nu jucau în acest caz rolul unor categorii gramaticale, ci ne spuneau ceva despre structura logică a oricărei propoziții. Întotdeauna când formulăm o judecată sau când gândim pur și simplu, există ceva la care ne gândim – adică subiectul – și ceea ce gândim despre acel lucru – adică predicatul.

Acestei structuri logice a tuturor propozițiilor noastre îi corespundea, după Aristotel, o structură metafizică a lumii. Potrivit lui, lumea era formată din obiecte care aveau diferite proprietăți – proprietăți *accidentale*, pe care obiectele și le puteau schimba în decursul timpului și proprietăți *esențiale*, pe care un obiect nu le-ar fi putut pierde fără să dispară sau să se transforme într-un alt obiect.

Sigur, Aristotel nu excludea posibilitatea ca oamenii să spună lucruri neadevărate. Dar a spune un neadevăr însemna să unești în gândire un subiect cu un anumit predicat, deși obiectul care îi corespunde subiectului propoziției tale nu are proprietatea care-i corespunde predicatului. De pildă, chiar dacă am spune că Socrate era femeie, subiectului propoziției noastre tot i-ar corespunde ceva în realitate – individul Socrate – și la fel și predicatului – proprietatea de a fi femeie.

În mod asemănător, credea Aristotel, am putea spune neadevăruri despărțind în gândire ceea ce este unit în realitate, ca atunci când am spune că Platon nu a fost filozof. Dar de aici n-ar reieși că nu există o corespondență între propozițiile noastre și realitate. Tocmai în virtutea acestei corespondențe putem înțelege propoziția, iar apoi o putem compara cu realitatea, pentru a vedea dacă este adevărată sau nu.

În acest punct s-ar putea ca unii dintre cititori să-și fi pierdut deja răbdarea. Mi-i închipui spunând: „Așteptam să vorbești despre Wittgenstein, nu despre Aristotel. În plus, dacă Aristotel rezolvase deja problema corespondenței dintre limbaj și realitate, ce-a mai făcut Wittgenstein?”

Din păcate, nu pot să vă vorbesc direct despre Wittgenstein. În lipsa unui fundal istoric, e greu, dacă nu chiar imposibil, de văzut de ce e important ceea ce spune el despre relația dintre limbaj și realitate. Voi încerca însă să scurtez cât mai mult prezentarea acestui fundal.

După cum bănuieți, probabil, soluția lui Aristotel a generat probleme noi. Nu avem nici o dificultate să ne gândim la obiecte, dar nu e la fel de ușor să spunem ce sunt proprietățile și cum fac ele parte din realitate. Chiar dacă nu i-am întâlnit

pe Socrate și Platon, fiecare dintre noi a întâlnit alți oameni, dar nimeni nu a întâlnit „proprietatea de a fi filozof“.

Încercarea de a spune ce sunt proprietățile a generat în Evul Mediu o controversă de proporții – *cearta universalilor*. Încheierea definitivă a acelor dispute, privind din perspectiva noastră de acum, nu a fost posibilă decât spre sfârșitul secolului XIX, odată cu apariția logicii moderne. Iar Gottlob Frege, principalul creator al noii logici, este cel care a avut cea mai mare influență asupra gândirii tânărului Wittgenstein.

Expresiile oricărei limbi, din punctul de vedere al lui Frege, pot fi împărțite în două categorii. Unele dintre ele numesc ceva din realitate. Celelalte însă lucrează după modelul funcțiilor din matematică.

Funcția „succesor“, de pildă, una dintre cele mai simple funcții matematice existente, ia ca valoare un număr natural și ne dă ca rezultat numărul care vine după el, în șirul numerelor naturale. Succesorul lui 1 este 2, succesorul lui 2 este 3 și așa mai departe. În propoziția „Succesorul lui 1 este 2“, de pildă, avem două expresii care numesc numere – cifrele „1“ și „2“. „Succesorul lui...“ e o expresie incompletă. Nu are sens să ne întrebăm ce îi corespunde în realitate dacă o luăm în

considerare separat. Completând locul lipsă cu o cifră (adică un nume pentru un număr) obținem o expresie completă care numește ceva – „succesorul lui 1“ e un alt nume pentru numărul 2.

În mod similar stau lucrurile, după Frege, și cu unele expresii din limbajul obișnuit. În propoziția „Vasile este tatăl lui Ion“, de pildă, expresia „tatăl lui...“ nu stă pentru nimic, luată separat. Ea devine un alt nume al lui Vasile atunci când o completăm, punând numele lui Ion în locul gol.

Iar acum să ne uităm din nou la „Socrate e femeie“. Frege ar spune, probabil, că expresia „...e femeie“, ca și expresia unei funcții matematice, nu numește încă nimic, așa că nu are sens să ne întrebăm ce anume îi corespunde în realitate. Expresia devine completă atunci când îi adăugăm în locul gol un nume al unui obiect real. Abia atunci devine și ea un nume, dar nu un nume al unui obiect real, ci un nume al unui obiect abstract. Iar în acest punct Frege are în vedere doar două obiecte abstracte – Adevărul și Falsul. Așa cum „tatăl lui...“ ne poate duce de la orice persoană la tatăl acesteia, „...e femeie“ ne duce, asemenea unei funcții matematice, de la orice lucru de pe lume la Adevăr sau Fals. „Socrate e femeie“ e doar un alt nume al Falsului.